el-Irâkī'nin *Kitâbü'l-Erbaʿîn el-ʿuşâriyye* adlı cüzleridir. Eserde *Kütüb-i Sitte*'den farklı 1169 hadis tesbit edilmiştir (Beyrut 1416/1995). Haldûn Muhammed Selîm el-Ahdeb'in *Zevâʾidü Târîhi Bağdâd ʿale'l-Kütübi's-sitte* adlı çalışması Hatîb el-Bağdâdî'nin tarihi üzerinedir (I-X, Dımaşk 1417/1996). Sâlih Ahmed eş-Şâmî, *Zevâʾidü's-sünen ʿale'ş-Şaḥîḥayn*'ında *Sünen-i Erbaʿa* ile *Sünenü'd-Dârimî*'nin *Şaḥîḥayn*'dan farklı olan hadislerini çıkarmıştır (I-VII, Dımaşk 1418/1998). Seyyid Kisrevî Hasan'ın *İsʿâdü'r-râʾî bi-efrâdi ve zevâʾidi'n-Nesâʾî ʿale'l-Kütübi'l-ḫamse* adlı eserinde *Sünenü'n-Nesâʾî*'nin *Kütüb-i Sitte*'deki diğer beş kitaptan farklı hadisleri bir araya getirilmiştir. Kisrevî bu çalışmasında, hangi tabakaya ait olursa olsun gerek sened gerekse metin bakımından Nesâî'nin *Sünen*'i dışındaki diğer beş eserde benzeri bulunmayan hadislere (teferrüd) dikkat çektiği için eserin ismine "bi-efrâdi" ibaresini ilâve etmiş ve eserini Nesâî'nin bab başlıklarına paralel şekilde sıralamıştır (I-II, Beyrut 1419/1998). Seyyid Kisrevî Hasan, ayrıca *İncâzü'l-vuʿûd bi-zevâʾidi Ebî Dâvûd ʿale'l-Kütübi'l-ḫamse* adlı bir eser kaleme almıştır (I-II, Beyrut 1419/1999). Mahmûd Nassâr, *et-Taṣrîḥ bi-zevâʾidi'l-Câmiʿi'ṣ-ṣaḥîḥ*'inde Tirmizî'nin *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*'inde bulunup *Kütüb-i Sitte*'nin diğer beş kitabında yer almayan 1280 hadisi belirlemiş, bunları Tirmizî'nin bab başlıklarına göre sıralamış, her hadisin başka kaynaklardaki mütâbi' ve şâhidlerini de kaydetmiş, sıhhatleriyle ilgili bilgi vermiştir (I-II, Beyrut 1421/2000). Yûsuf Muhammed Sıddîk, İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye Üniversitesi Usûlüddîn Fakültesi'nde doktora tezi olarak hazırladığı (1401/1981) *Zevâʾidü Muṣannefi ʿAbdirrezzâḳ ʿale'l-Kütübi's-sitte* adlı çalışmasında Abdürrezzâk es-San'ânî'ye ait zevâidi tesbit etmiştir.

Adında zevâid kelimesi geçtiği halde zevâid kitaplarıyla bir ilgisi bulunmayan eserler de vardır. Heysemî'ye nisbet edilen *Zevâʾidü'l-Ḥilye li-Ebî Nuʿaym* ve *Zevâʾidü Fevâʾidi Temmâm* adlı eserler aslında birer tertip çalışması olmakla birlikte bazıları tarafından zevâid eseri zannedilmiştir. *Zevâʾidü Süneni'd-Dâreḳuṭnî* adıyla İbn Kutluboğa'ya izâfe edilen eser, *Sünenü'd-Dâreḳuṭnî*'nin *Kütüb-i Sitte*'de bulunmayan rivayetlerini değil, bu kitaplarda yer almayan râvileri belirlemeyi amaçlayan bir ricâl çalışmasıdır. Aynı şekilde Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in babasının *el-Müsned*'ine ziyâdeleri de bazı kişiler tarafından zevâid şeklinde değerlendirilmiş ve bu eser *Zevâʾidü ʿAbdillâh b. Aḥmed fi'l-Müsned* adıyla yayımlanmıştır (Beyrut 1410/1990). Abdullah b. Ahmed bu çalışmasında babasına nisbetle daha âlî bir senedle ulaştığı değişik tarikleri kitaba almıştır. Zevâid literatürüyle ilgili tanıtım çalışmaları da vardır. Haldûn Muhammed Selîm el-Ahdeb'in *ʿİlmü zevâʾidi'l-ḥadîs̱*'i (Dımaşk 1413/1992), Muhammed Abdüsselâm Abûş'un zevâid kitaplarını ve müelliflerini Ahdeb'in eserindekinden daha geniş biçimde tanıttığı *ʿİlmü zevâʾidi'l-ḥadîs̱*'i (Beyrut 1415/1995) ve Abdullah Karahan'ın *Hadis Edebiyatında Zevâid Kitapları* (İstanbul 2005) adlı çalışması bunlar arasında sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Cevherî, *eṣ-Ṣıḥâḥ* (nşr. Ahmed Abdülgafûr Attâr), Beyrut 1404/1984, II, 481-482; Heysemî, *Keşfü'l-estâr*, Beyrut 1399/1979, I, 5; Ahmed b. Ebû Bekir el-Bûsîrî, *Miṣbâḥu'z-zücâce* (nşr. Mûsâ Muhammed Ali – İzzet Ali Atıyye), Kahire 1983-85, I, 42, 137; III, 118; İbn Hacer, *İnbâʾü'l-ġumr*, V, 257; VIII, 432; a.mlf., *ed-Dürerü'l-kâmine*, IV, 354; a.mlf., *Muḫtaṣaru Zevâʾidi Müsnedi'l-Bezzâr ʿale'l-Kütübi's-sitte ve Müsnedi Aḥmed* (nşr. Sabrî b. Abdülhâlik Ebû Zer), Beyrut 1412/1992, I, 59; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 25; Necmeddin İbn Fehd, *Muʿcemü'ş-şüyûḫ* (nşr. Muhammed ez-Zâhî), Riyad 1402/1982, s. 56; Sehâvî, *eḍ-Ḍavʾü'l-lâmiʿ*, I, 250-252; V, 201; VI, 102; Süyûtî, *Naẓmü'l-ʿiḳyân* (nşr. Philip K. Hitti), New York 1927 → Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-ilmiyye), s. 47-48; a.mlf., *Ẕeylü Ṭabaḳāti'l-ḥuffâẓ* (*Ẕeylü Teẕkireti'l-ḥuffâẓ li'ẕ-Ẕehebî* içinde, nşr. M. Zâhid Kevserî), Dımaşk 1347, s. 373; *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, II, 956, 957, 1004, 1682, 1714, 1979; İbnü'l-İmâd, *Şeẕerât*, VII, 70; IX, 340-341, 398; Pertsch, *Gotha*, II, 122; Serkîs, *Muʿcem*, II, 1903; Brockelmann, *GAL*, I, 363, 445; *Suppl.*, I, 270, 618-619; II, 72, 75, 82; *Hediyyetü'l-ʿârifîn*, I, 124-125; Kettânî, *er-Risâletü'l-müsteṭrafe*, s. 19, 170-172; Sezgin, *GAS*, I, 148, 171, 190, 196; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, I, 334-335; II, 972, 1016-1017; Fuâd Seyyid, *Fihristü'l-maḫṭûṭât*, Kahire 1382/1962, II, 197; Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, *İbn Ḥacer el-ʿAsḳalânî*, Bağdad 1978, I, 424; Necm Abdurrahman Halef, *eṣ-Ṣınâʿatü'l-ḥadîs̱iyye fi's-Süneni'l-kübrâ li'l-İmâm el-Beyhaḳī*, Mansûre 1412/1992, s. 117-118; M. Yaşar Kandemir, "Bezzâr", *DİA*, VI, 113.

ABDULLAH KARAHAN

ZEVÂVÎ
(الزواوي)

Zeynüddîn Abdüsselâm b. Alî b. Ömer ez-Zevâvî el-Mâlikî (ö. 681/1282)

Kıraat âlimi, Şam Mâlikî kādılkudâtı.

588 (1192) veya 589'da Cezayir'in sahil şehri Bicâye'de doğdu. Zevâvî nisbesi Bicâye'nin yüksek kesimlerinde dağlık bölgelerde yaşayan, zamanla Mısır ve Şam'a yayılan, birçok kolu bulunan Berberî kabilesi Zevâve'den gelmektedir. Kabilenin yaşadığı bölgede Zevâve adıyla anılan tarihî bir beldeden de söz edilir (Yâkūt, III, 155). Çocukluk döneminden sonra 614 (1217) veya 615 yılında (Yûnînî, IV, 173) Mısır'a giden Zevâvî, Kahire'de Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülhâlik el-Mısrî'den İsmâil b. Halef es-Sarakustî'nin *el-ʿUnvân fi'l-ḳırâʾâti's-sebʿ*'i ile Mekkî b. Ebû Tâlib'in *et-Tebṣıra fi'l-ḳırâʾâti's-sebʿ* adlı eserini okudu. Ardından İskenderiye'de Îsâ b. Abdülazîz el-İskenderânî'den çeşitli kıraat rivayetlerini öğrenerek icâzet aldı (Zehebî, *Maʿrifetü'l-ḳurrâʾ*, III, 1350). 617'de (1220) Dımaşk'a yerleşti ve burada kırâat-i seb'ayı bir kere de Alemüddin es-Sehâvî'den okudu. Bu hocasından hadis dersleri aldı ve hadisçi yönüyle de tanındı (Zehebî, *el-Muʿîn*, I, 217). Zevâvî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Ali el-Ensârî'den sonra, Ebû Şâme el-Makdisî gibi bir kıraat otoritesinin varlığına rağmen, vakfiyesinde kıraat ilmini en iyi bilenin göreve getirilmesinin şart koşulduğu (İbnü'l-Cezerî, II, 186) Ümmü Sâlih Türbesi (Türbetü's-Sâlihiyye) meşihatlığına tayin edildi ve bu görevini yirmi iki yıl sürdürdü. İbrâhim el-İskenderî, Ebû Bekir Muhammed b. Ebû Bekir el-Mevsılî, Şehâbeddin Ahmed b. Nehhâs el-Hanefî, Zeynüddin el-Harîrî el-Mizzî ve Muhammed b. Abdülazîz el-Beyânî onun kıraat okuttuğu talebelerinden bazılarıdır.

Mâlikî fıkhında da derinleşen Zevâvî, zamanla Dımaşk'ta Mâlikî mezhebinin fetva makamına yükseldi. Mâlikîler'in dört medresesinden biri olan, Emeviyye Camii'nin batısındaki Mâlikî Zâviyesi'nde ve Salâhiyye (Nûriyye) Medresesi'nde ders verdi. Bu medreselerde hocası Cemâleddin İbnü'l-Hâcib'den devraldığı tedrîs vazifesini kendisinden sonra damadı Cemâleddin ez-Zevâvî devam ettirdi. Kadılık teşkilâtına yenilikler getirerek önce Kahire'de, bir yıl sonra 664'te (1266) Dımaşk'ta kādılkudâtlık makamının sayısını dörde çıkaran I. Baybars'ın fermanıyla aynı yıl Dımaşk Mâlikî kādılkudâtlığına ilk tayin edilen kadı oldu (İbn Kesîr, XIII, 264). Hanbelî kadısıyla birlikte Zevâvî, başta kadılık görevini kabul etmek istemediyse de görevi reddetmesi durumunda bütün makamlarından azledilip ülkeden sürüleceği tehdidi karşısında evkaf işleriyle ilgilenmeme ve maaş almama şartıyla bu görevi üstlenebileceğini bildirdi ve isteği kabul edildi. Zevâvî, Hanefî kadısı Şemseddin Abdullah b. Muhammed b. Atâ'nın vefat ettiği gün (8 Cemâziyelevvel 673 / 9 Kasım 1274) kadılık görevini bıraktı. Yerine nâibi ve damadı

Cemâleddin ez-Zevâvî getirildi. Bu görevinden ayrıldıktan sonra Dımaşk'ta 8 Receb 681 (12 Ekim 1282) tarihinde vefatına kadar tedrîs ve iftâ faaliyetlerine devam etti. Cenaze namazına Sultan Kalavun'un Şam nâibi Lâçîn'in yanı sıra çeşitli kesimlerden büyük bir kalabalık katıldı. Şam'ın Bâbüssagīr Kabristanı'na defnedilen Zevâvî'nin kabri zamanla ziyaretgâh haline geldi. İbnü'l-Cezerî hocası İbnü'l-Lebbân ile birlikte onun kabrini ziyaret ettiğini söyler (*Ġāyetü'n-Nihâye,* I, 349). Alçak gönüllülüğü ve zâhidliğiyle bilinen Zevâvî ilmiyle amel eder, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker konusunda titiz davranırdı. Muhtaçlara yardım elini uzatır, toplumdaki mevkiine ve saygın kişiliğine rağmen özel işlerini kendisi görmeye çalışır, çarşı alışverişlerini kendi yapar, eşyasını kendi taşırdı.

Zevâvî'nin günümüze ulaşan tek eseri *et-Tenbîhât ʿalâ maʿrifeti mâ yaḫfâ mine'l-vuḳūfât* adını taşır. İbnü'l-Cezerî'nin semâ yoluyla hocası İbnü's-Sellâr Abdülvehhâb b. Yûsuf'tan, onun da aynı şekilde Ahmed el-Harrânî'den okuduğunu belirttiği eser (*a.g.e.,* I, 348), kaynaklarda *Kitâbü'l-Vaḳf ve'l-ibtidâʾ* adıyla geçen (*a.g.e.,* I, 68) eserle aynı olup (Ömer Yûsuf Abdülganî Hamdân, sy. 5 [1429], s. 406) çeşitli yazma nüshaları mevcuttur (Riyad Merkezü'l-Melik Faysal li'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, nr. 2694-4-F; Kahire Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, nr. 103 [Tefsir M]). Eserin ayrıca iki farklı isimle kaydedilen nüshaları bulunmaktadır: *Kitâb fi'l-vuḳūfi'l-ġarîbe fi'l-Ḳurʾâni'l-Kerîm ve me'ştehera fîhi'l-ḫilâf beyne muṣannifîhâ* (*el-Fihrisü'ş-şâmil,* I, 77 ve *Kitâbü'l-Vaḳf,* Berlin Ktp., 1/217, nr. 11/570). Abdüsselâm Miftâh Muhammed el-Futaysî eser hakkında yüksek lisans tezi hazırlamıştır (*et-Tenbîhât ʿalâ maʿrifeti mâ yaḫfâ mine'l-vuḳūfât: Taḥḳīḳu maḫṭûṭin li'ş-Şeyḫ ʿAbdisselâm b. ʿAlî ez-Zevâvî,* 2006, Câmiatü Ömer el-Muhtâr [Beyzâ / Libya]). Eserin Ahmed Receb Ahmed Ebû Sâlim tarafından tahkik edilip neşre hazırlandığı da belirtilmektedir (http://www.ahlalhdeeth.com/vb/showthread.php?t=232880). Zevâvî'nin Kur'an'daki âyetlerin sayısına dair bir eserinden daha söz edilmekteyse de (Zehebî, *Maʿrifetü'l-ḳurrâʾ,* III, 1350) bunun günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Yâkūt, *Muʿcemü'l-büldân,* III, 155; İbn Hallikân, *Vefeyât,* VI, 197; İbnü's-Sukāî, *Tâlî Kitâbi Vefeyâti'l-aʿyân* (nşr. ve trc. J. Sublet), Dımaşk 1974, s. 105-106; Yûnînî, *Ẕeylü Mirʾâti'z-zamân,* Haydarâbâd 1380/1961, IV, 173-174; Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb* (nşr. Müfîd M. Kumeyha v.dğr.), Beyrut 1424/2004, XXX, 79, 139; XXXI, 61-62; Zehebî, *Maʿrifetü'l-ḳurrâʾ* (Altıkulaç), III, 1207-1208, 1350-1352; a.mlf., *el-Muʿîn fî ṭabaḳāti'l-muḥaddiṣîn* (nşr. Hemmâm Abdürrahîm Saîd), Amman 1404/1984, I, 217; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye,* Beyrut 1982, V, 374; XIII, 264, 300, 305; İbnü'l-Cezerî, *Ġāyetü'n-Nihâye,* I, 67-68, 348-349, 539; II, 141, 186; *el-Fihrisü'ş-şâmil: el-Ḳurʾân ve ʿulûmüh, et-tecvîd,* Amman 1405/1985, I, 77; Ömer Yûsuf Abdülganî Hamdân, "İʿlâmü ehli'l-beşâʾir bimâ evredehû İbnü'l-Cezerî mine'l-künûz ve'z-ẕeḫâʾir (Delîlün müfehresün li-kütübi ʿulûmi'l-Ḳurʾân el-vâride fî Ġāyeti'n-Nihâye)", *Mecelletü Maʿhedi'l-İmâmi'ş-Şâṭıbî li'd-dirâsâti'l-Ḳurʾâniyye,* sy. 5, Cidde 1429/2008, s. 406-407.

ADEM YERİNDE

ZEVC

(bk. KOCA).

ZEVCÂT-ı TÂHİRÂT

(bk. ÜMMEHÂTÜ'l-MÜ'MİNÎN).

ZEVCE

(الزوجة)

Sözlükte **zevc** kelimesi "çift, çiftin teki, eş, karı" anlamına gelmektedir. Kocadan ayırt edilmesi bakımından evli kadına **zevce** denilmişse de her ikisi için zevc kelimesinin kullanılması dil bakımından daha fasih bulunmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de karı ve koca için zevc (meselâ el-Bakara 2/35, 102, 230; en-Nisâ 4/1, 20; ez-Zümer 39/6; el-Mücâdile 58/1), ikisini ifade etmek için **zevceyn** (en-Necm 53/45; el-Kıyâme 75/39), çoğul sîgasıyla **ezvâc** (el-Bakara 2/25, 232, 234, 240) kelimeleri yer almaktadır. Hadislerde zevc, zevce ve ezvâc yukarıdaki anlamlarıyla yaygın biçimde geçmektedir (Wensinck, *el-Muʿcem,* "zvc" md.). Ayrıca "zvc" kökünden türeyen birçok kelime âyet ve hadislerde evlilik anlamında kullanılmaktadır (M. F. Abdülbâkī, *el-Muʿcem,* "zvc" md.; Wensinck, *el-Muʿcem,* "zvc" md.). Kur'an'da **halîle**nin çoğulu **halâil** ayrıca **imrae** ve **nisâ** gibi kelimeler de zevce / zevceler anlamlarında geçmektedir (en-Nisâ 4/23, 128; el-Ahzâb 33/30).

Evlenilecek olan zevce adayında şu özelliklerin aranması İslâm âlimlerince müstehap görülmüştür: **1.** Dindarlık. "Bir kadınla malı, güzelliği, asaleti veya dindarlığı için evlenilir; sen dindar olanı seç" hadisi (Buhârî, "Nikâḥ", 15) bu hususu ifade eder. **2.** Doğurganlık. Bu özelliğe de, "Cana yakın ve doğurgan eşlerle evlenin; zira ben kıyamet gününde sizin çokluğunuzla diğer peygamberlere karşı övüneceğim" hadisinde (*Müsned,* III, 245) dikkat çekilmiştir. **3.** Asalet. "Nesliniz için hayırlı olanı arayın; denk olanla evlenin ve onlarla evlendirin" hadisi (İbn Mâce, "Nikâḥ", 46) bu konuda delil gösterilir. **4.** Güzellik. Güzellik eşler arasındaki sevgiyi arttırır. "Müminin Allah korkusundan sonra elde edeceği en iyi şey sâlih bir eştir; ondan bir şey istediğinde itaat eder, ona baktığında içi açılır, ona yemin verdiğinde yerine getirir, onun yanında değilken kendisini ve çocuklarını korur" hadisi de (İbn Mâce, "Nikâḥ", 5) bu hususa işaret eder. Evlilik sürekli birliktelik olduğundan genel anlamda geçimsizliğe yol açan davranışlardan sakınılması ve evliliğin devamlılığını sağlayacak özelliklerin tercih edilmesi tavsiye edilmiştir. Kız çocukları da evlenirken kocasını seçme hakkına sahiptir. Velisi tarafından görüşüne başvurulduğunda bâkire kızın rızasını gösterecek şekilde susması yeterli görülürken dul kadının sözlü beyanda bulunması şart sayılmıştır. Velâyeti altındaki kızı / kadını evlendirirken velinin dindar ve ahlâklı olan adayı seçmeye ihtimam göstermesi gerekir.

Evlilik akdi sahih şekilde tamamlanınca eşler arasında hukuk düzeninin belirlediği karşılıklı hak ve yükümlülükler doğar. Eşler arasında cinsî açıdan helâl olması, mirasçılık, hurmet-i musâhere, doğan çocuğun nesebinin sahih olması, mehir, nafaka ve süknâ hakkı gibi hukukî ve malî sonuçların yanı sıra iyi geçinme, birbirine saygı ve sevgi gösterme, birbirinin güvenini sarsacak davranışlardan sakınma, aile birliğinin korunması için çaba gösterme gibi ahlâkî niteliği ağır basan hak ve sorumluluklar da söz konusudur. Klasik literatürde kadının kocasına karşı yükümlülükleri arasında normal ve meşrû (mâruf) olan hususlarda ona itaat etmek, ev ve aile hayatında huzurun devamı için gerekli özeni göstermek ve ihtiyaçlarını karşılamak, kocasının malını israf etmemek, kanaatkâr olmak, çocukların bakımı, terbiyesi ve gözetiminde kocasıyla birlikte üzerine düşen görevleri yerine getirmek, kocasının akrabalarına iyi davranmak gibi hususlar sayılır ve kocanın da karısına karşı bunlara denk yükümlülüklerinden söz edilir. Nitekim eşlerin genel olarak birbirlerinin haklarına riayet etmeleri, sorumluluklarını yerine getirmeleri, birbirlerinin dünya ve âhiret işlerinin salâhı için yardımlaşmaları ve fedakârlıkta bulunmaları üstlendikleri emanete riayetin bir parçası görülmüştür.